

Az 1952. évi gépösszeírás tapasztalatai

A Népgazdasági Tanács 6/1/1952. (I. 4.) N. T. számú határozatával az alkatrész-ellátás utánpótlás megtervezésének biztosítására elrendelte az országos gépállomány kiemelt típusonkénti kataszterének felvételét és ezzel a feladattal a Központi Statisztikai Hivatalt bízta meg.

A Szovjetunióban már hosszú évek óta különös jelentőséget tulajdonítanak az összeírásoknak és köztük elsősorban a gépi és anyagösszeírásoknak. Az általános gépösszeírási statisztikának a szovjet népgazdaság szempontjából való jelentőségére mutat P. Podjacsih elvtársnak, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala elnökhelyettesének a Vesztnyik Statisztikiben megjelent tanulmánya. A Szovjetunióban a legutóbbi tíz év alatt — mondja a cikk — a gépi felszerelésekre és anyagkészletekre vonatkozóan nem kevesebb, mint 170 összeírást hajtottak végre, a Nagy Honvédő Háború alatt pedig 51 gépösszeírás történt. A gépösszeírások jelentősége a háború utáni időszakban még inkább növekedett. Az összeírások eredményeként számos vállalatnál és építkezésnél nagymennyiségű kihasználatlan gépi felszerelést találtak, melyeket a minisztériumok és vállalatok között elosztottak.

1.

Magyarországon 100 évre visszamenőleg — tehát az iparosodás kezdete óta — nem volt érdemleges és összehasonlítható alapul szolgáló, felhasználható ipari gépstatistika.

A Statisztikai Hivatal 1871-ben megkezdett, de sikertelen iparstatisztikai felvételét 1884-ben újabb próbálkozás követte. Ekkor 19 700 „iparvállalatot” írtak össze. Ezek közül 10 479 egy segédmunkaerőt sem foglalkoztatott. Az összeírt „erőgépek” pedig így oszlottak meg:

3 994 állati erő (járgány)
666 szélérőgép
13 384 vízierőgép
199 tipróerőgép
2 488 gőzgép.

A gőzgépek 50%-át az élelmezési ipar (malom, cukorgyár stb.), 10%-át a vas- és fémipar, és elenyésző kis részét (2%-át) a gépipar használta. A többi 38% az egyéb iparágak között oszlott meg. Az ország iparának egyoldalú fejlődése következtében a malomipar volt abban az időben az ország legfejlettebb iparága.

Az 1884. évi felvétel „többi adatai megbízhatatlanok voltak” — írta egy korabeli közlemény.

Időrendi sorrendben következtek az 1898. évi és ezt követő években többször megkísérelt iparstatisztikai adatfelvételek. Ezeket meg sem kísérelték a felvételeket az ország ipari gépállományára kiterjeszteni.

1921-től a Központi Statisztikai Hivatal rendszeresítette az éves ipari termelési és üzemi statisztikai adatgyűjtést, de az 1927-ig gépstatistikai felvételt nem foglalt magában. Az volt az elv ugyanis, hogy az összeírás „a költségeket tekintve sem az adatgyűjtő, sem az adatszolgáltató szervekre túlságos terhet ne rójon”.

Ilyen foglalkozás mellett nem lehet csodálkozni, hogy a „honvédelmi érdekből” 1927. és 1932. években végzett iparstatisztikai — gépekre is kiterjedő — adatgyűjtésből az 1927-es évi összeírás adatai „fedezet hiányában” feldolgozatlanok maradtak, míg az 1932. évi gépösszeírási adatoknak csak egy részét — és pedig a vas- és fémiparra, valamint a gép, villamoscikk, hangszer és műszergyártó iparra vonatkozó részét dolgozták fel és adták közre — hat év múlva.

Ezekkel a csonka adatokkal, amelyekből hiányzik a malomipar, a cukorgyártás, a

szesz-, a vegyi, a textil- és papírgyárak, a fa-, bányá- és nyomdaüzemek stb. gépállományának minden adata, komoly statisztikai összehasonlítást végezni nem lehet.

2.

Országos gépkataszter felvételére a Statisztikai Hivatalban már történt kísérlet — legutóbb 1947—48. években — de ez nem járt eredménnyel, mert a begyűjtött anyag rendszerezése és statisztikai feldolgozása lehetetlen volt. Hiányzott a kellő szervezet a sok százezer szakسرűtlenül begyűjtött, leltáyszerűen bejelentett adat feldolgozásához, nem történt gondoskodás arról sem, hogy a gépek egységes megnevezés és egységes ismérvek szerint kerüljenek bejelentésre. Az adatgyűjtés legnagyobb hibája azonban a maximalizmus volt, a kérdőív a gépek és gépfajták szükségtelen nagy számára és azok feleslegesen sok ismérévé terjedtek ki.

A három- és az ötéves népgazdasági tervnek az ipar és különösen a nehézipar gyorsiramu fejlesztésével kapcsolatos feladatai az egyes gépfajták sürgős felmérését tették szükségessé. Így 1950. év oszén megtörtént a forgácsoló- és szerszámgépek bejelentése és 1951. őszén a mezőgazdasági gépek összeírása.

1951-ben a tartányok, a hűtőházi, központi fűtő és melegvízszolgáltató berendezések és felszerelések, a felvonók, kismotorok adatainak országos felmérése került sorra.

Mi jellemezte ezeket az összeírásokat?

Elsősorban az, hogy bár ezeknek az összeírásoknak kétségkívül voltak eredményei, az összeírás elrendelő szervek a begyűjtött statisztikai anyagot sokszor vagy egyáltalán nem, vagy csak öncélúsággal használták fel és nem gondoltak arra, hogy a hatalmas munkát jelentő, nagyszámú adatszolgáltatót foglalkoztató összeírás eredményeit a népgazdaság más helyein, de elsősorban az alsóbb és közbeeső operatív szerveknél jobban hasznosítsák. Az összeírások rendszertelen jellege miatt több esetben a begyűjtött anyagot vagy annak egyes részeit nem is használták fel.

Jellemző példája volt az ilyen adatgyűtésnek a Fővárosi Fűtéstéchnikai Gazdasági Iroda 1951. évi központi fűtő és melegvízszolgáltató berendezésekre vonatkozó összeírása. Az adatkérő a 3500 adatszolgáltatótól bekért sok tízezer adatot egy évig értetlenül hevertette, azzal érvelve, hogy nem áll rendelkezésre a gépi feldolgozáshoz szükséges 8000 Ft-os fedezet.

Az Nép gazdasági Tanács határozata a fontosabb gépek 1952. évi típusonkénti összeírásának céljával az alkatrészellátás utánpótlás jobb megszervezését jelölte meg. A Hivatal az összeírás végrehajtásánál az elsődleges feladat teljesítése mellett, szükségesnek látta más célok kitűzését is, hogy a nagy költséggel járó és számos munkaterőt foglalkoztató összeírás többfelé is hasznosítható legyen, másrészt, hogy a népgazdaság minél több szervét tegye az adatgyűjtésben érdekeltté.

A gépösszeírás adatait az alkatrész utánpótlás megtervezésén kívül hasznosítani lehet ezek szerint a gépalkatrészkatológus készítéséhez, prototípusok kijelöléséhez, TMK-tervek ellenőrzéséhez, a beruházási tervek gépigényeinek ellenőrzéséhez stb.

Az N. T. határozat alapján az Országos Tervhivatal elnöke és a Központi Statisztikai Hivatal elnöke utasítást adott a „Fontosabb gépek típusonkénti összeírására”. Ezt megelőzően elkészült az összeírandó fontosabb gépek jegyzékének tervezete is.

Első feladat annak megállapítása volt, hogy a Hivatalon belül, vagy az egyes minisztériumok átfogó szerveinél (főosztály, igazgatóság), jelenleg milyen összeírt — vagy összeírtásra alkalmas — gépekre vonatkozó adatok találhatóak. Ennek megállapításával sikerült az összeírandó gépek jegyzékét jelentősen szűkíteni.

A minisztériumok érdekeltek voltak a gépösszeírás sikeres lebonyolításában, ezért legjobb műszaki szakembereik vettek részt az adatgyűjtés megszervezésében és végrehajtásában. Ezekben az összekötőkön keresztül juttatta el a Hivatal a minisztériumi főosztályok és igazgatóságok műszaki vezetőihez a gépösszeírás tervezetét és a fontosabb gépek előzetes csoportosítását véleményezés és kiegészítés céljából. A minisztériumoktól beérkezett körülbelül 100 hozzászólásban között kiegészítéseket és javaslatokat a Hivatal összeírasi osztálya átvizsgálta és minden elfogadható hozzászólást hasznosított.

A gépösszeírás végrehajtása során komoly kérdések merültek fel. Nehézséget

okozott például, hogy a gépek elnevezése általában nem egységes és a begyűjtött adatok pedig ennek hiányában nem összehasonlíthatók. E kérdés megoldására felmerült olyan kérdőív kibocsátása, amely felsorolásszerűen tartalmazta volna az egyes gépíveségeket. A későbbiekben azonban kitöltési nehézségek miatt alkalmasabbnak mutatkozott a gépek felsorolásánál az Egységes Árulista alapulvétele, annak ellenére, hogy az a gépösszeírás szempontjából sok hiányosságot tartalmaz. Az Egységes Árulista 1951. évi II. kötete III. módosított kiadásának, amely az összeírás alapjául szolgált, műszaki hibái mellett, csoportosítási hibái is vannak. Így az Árulista nem veszi, nem is veheti tekintetbe, hogy hazánk gépállománya nagyrészt régebbi — sokszor 4—5 évtizedes gépekből áll és ezért túlnyomórészt a méretekre és a teljesítményre vonatkozó olyan számszerű műszaki adatokkal jelöli meg az egyes cikkekhez tartozó gépeket, amelyek lehetőségét adnak arra, hogy az adatszolgáltató a nem teljesen azonos méretű vagy teljesítményű gépet ne jelentse be. Ugyanez vonatkozik azokra a gépekre is, amelyeknek méretei és kapacitása kisebbek vagy nagyobbak az Árulistában megállapítottaknál. Hiányos a gépek ipari csoportosítása; az Árulista szerint például az építőipari gépekhez tartozó építkezési daruk, felvonók és földszállító kocsi nem az építőipari gépek, hanem más gépek csoportjában találhatóak. Az Árulistából hiányoznak az utolsó három év új, modern gépei is.

Jellemző, hogy a bejelentési kötelezettség alá eső 2750 cikkelem közül 480 cikkelemnél egyetlen bejelentés sem volt.

4.

Az adatgyűjtés az összes vállalatra és közületre nézve kötelező volt. A SZÖVOSZ a maga adatgyűjtését a részére szerkesztett kérdőívekben központilag végzte el. A Kísipari Termelő Szövetkezetek közvetlenül a Hivatalhoz szolgáltatották adataikat. Adataik felhasználási lehetősége — szakszerűtlen bejelentéseik miatt — azonban erősen korlátozott volt.

Ahol szükségesnek látszott, ott a trösztön vagy egyesüléssel keresztül gyűjtötte be a Hivatal az adatokat, a kérdőívek egy példányát azonban minden esetben felettes szerveikhez küldték be a vállalatok

Így a felettes szervek nyomban ellenőrizni tudták az adatok helyességét és teljességét és a számukra is értékes adatokat azonnal operatív célokra felhasználhatták.

A felvétel programjának összeállításánál tekintettel kellett lenni arra, hogy országunkban ez az első átfogó jellegű gépösszeírás. Ezért a kezdetben tervbevelt gépkapacitás, a gépek kora, a lóerőfelhasználás és még sok más kérdésben a maximalizmus felé hajló igényekkel szemben azt az álláspontot kellett elfoglalni, hogy a legkevesebb és legkönnyebben megvalósítható kérdéssel készüljenek a kérdőívek.

A minisztériumoktól kapott számos kiegészítő javaslat helyességének elbírálása-akor a Hivatal 30 vállalatnál próbafelvételt hajtott végre. A beérkezett anyag részletes elemzésével és a próbafelvételben résztvevő vállalatoknál megtartott helyszíni ellenőrzések tapasztalatainak felhasználásával készült el a végleges kérdőív és kitöltési utasítás.

A gépösszeírás beérkezett anyaga széleskörű és többirányú ellenőrzést tett szükségessé. A Hivatal összeírás osztálya átvette a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala gépösszeírás osztálya tapasztalatait és ennek alapján a kérdőívek belső ellenőrzése után nagyszámú helyszíni ellenőrzést végzett.

Az ellenőrzésben résztvevők számára útmutatót állított össze, amit — a tapasztalat szerint — sikerrel használtak.

Az erősen szétágazó, műszaki hozzáértést igénylő anyagot a Hivatal műszaki szempontból két menetben ellenőrizte. Először az ipari minisztériumok főosztályainak, illetve igazgatóságainak szakértői minden egyes kérdőívet vállalati szinten egyeztettek és a szükséges helyesbítéseket elvégezték. További lépés volt az anyag szakágankénti szempontból való felülvizsgálata. E célra az Országos Tervhivatal a minisztériumokon keresztül biztosította szakmai szakértők kiküldését, akik termékcsoportonként és ezen belül gépszakonként (például gőzgépek, daruk, kompresszorok stb.) rendszerezett kérdőíveket felülvizgáltak. Ebben az ellenőrzésben 55 szakértő — főként mérnök — vett részt. A több mint 350 helyszíni ellenőrzés a legtöbb vállalatnál pozitív eredménnyel járt és a felvett jegyzőkönyvekben nagyszámú helyesbített adat szerepelt. Az ellenőrzések során sikerült a hibák nagyrésztét helyesbíteni.

A bizonylati alátámasztásra azonban — még nem mindenütt volt meg a lehetőség. A vállalatok egy részénél mind a TMK kartonok, mind a gépkataszter lapok és az állóeszközök egyedi nyilvántartása az adatszolgáltatásra alkalmasnak bizonyult. A vállalatok másik — eléggé jelentékeny — részénél csak egyik vagy másik nyilvántartás mutatkozott megfelelőnek az adatszolgáltatás kitöltésére, illetve ellenőrzésére. Nagyszámú vállalatnál egyik nyilvántartás sem volt megfelelő. Ennek a hiányosságának a pótlására az összeírási osztály a bizonylati alátámasztás egységessé tétele, valamint a jövőbeni gépösszeírások adatszolgáltatásának egyöntetűsége érdekében a folyó gépösszeírásnak erre vonatkozó tapasztalatait okvetlenül hasznosítani kell. Ezen a téren már történések kezdeményezések. A közelmúltban kiadott 411 számú üzemszervezési kiadvány, melyen az állóeszközök egyedi nyilvántartása céljára új, egyszerűbb nyilvántartást vezetett be — kötelezővé tette a cikkeklem szám, gép megnevezését, a típus, évszám stb. rávezetését.

A helyszíni ellenőrzést megnehezítette, hogy a gépekről sok helyen hiányoztak a jelzőtáblák. Ezért nehezen volt megállapítható, a gyártóvállalatok neve és a gépek típusa. Ennek ellenére az összeírt gépeknek alig 25%-a maradt „ismeretlen” gyártmányú. Feltétlen szükséges, hogy a vállalatok ezt a hiányt pótolják és az ismeretlen gyártmányú és típusú gépek adatai tisztázására a gyárlátogató szakmérnökök segítségét igénybe vegyék.

5.

A vállalatvezetők, műszaki vezetők, főkönyvelők és statisztikusok általában megértették a gépösszeírás fontosságát. Akadnak azonban felületes, hanyag, jórészt az utasítások el nem olvasása miatt számtalan hibát elkövető adatszolgáltatók is. Az ellenőrzés felfedte, hogy a hiányosságok nagyrésze hanyagságból történik.

Kiugró eset volt a Bács-Kiskun megyei, Hajdú-Bihar megyei és Tolna megyei Malomipari Egyesüléseké, amelyek több ezer gépegységről csak szórványosan közölték a gyártóvállalatok nevét vagy típusát. Ugyanakkor a fenti 16 megyei Malom-

ipari Egyesülés a legtöbb gépnél ezeket az adatokat megadta. A Gázfejlesztőkészülék és Gépgyár Vállalat statisztikusa által ellenőrzött összes gépadatok hibásak voltak; a Heves megyei Malomipari ES kérdőíveiben 177 hibás bejelentés volt. A Kőbányai Gyógyszergyár annak ellenére, hogy 10 napos halasztást kapott, használhatatlan jelentést adott be. A Ganz Vagon és Gépgyár jelentésében például a CK (aprítógépek, prések stb.) termékcsoportban 35 tételből 29 hibás bejelentés volt; a Dinamo Elektromotor és Gépgyár a gyártók nevei helyett csak származási országot jelentett, nevek közlése nélkül. Mindezek megnehezítették a feldolgozás munkáját.

Jó munkát végzett többek között a Magyar Acélárugyár, az Ipari Segédanyaggyár és az Építőipari Gépesítési Tröszt.

Látható eredménye a gépösszeírásnak, hogy felkeltette a felettes szervek érdeklődését az alájuk tartozó vállalatok gépadatai iránt és ezzel hozzájárult azok jobb hasznosításához. Az összeírás arra figyelmeztette a vállalatokat, hogy feltétlen el kell készíteniük és naprakész állapotban tartaniuk a TMK és gépkataszteri kartonjaikat, a főkönyvelőségeknek pedig az állóeszközök egyedi nyilvántartását. Felfedette, hogy a bizonylati alátámasztás körül sok a hiányosság. Ezt elsősorban népgazdasági érdekből, de a jövőendő statisztikai felvételek érdekében is sürgősen rendezni kell. Mindezek nélkül operatív műszaki irányítás és vállalatvezetés el sem képzelhető.

Az összeírás során kiderült, hogy alig egy-két minisztériumi főosztály rendelkezik az alája tartozó vállalatok gépi adataival. Enélkül pedig műszaki fejlesztés és beruházási tervek készítése szinte lehetetlen.

Gerő elvtárs a MDP Központi Vezetősége november 29-i ülésén felvetette, hogy jobban kell kihasználni üzemeinket, nagyobb takarékoságot kell megvalósítanunk. Ennek fontos feltétele, hogy a minisztériumok ismerjék üzemeik gépparkját, ennek kapacitását. A tervszerűség, a takarékoság, a beruházások terén csak így valósítható meg.

Major Márton